

И-16311

АЗӘРБАЙЧАН ДИЛИ ВӘ ӘДӘБИЙЈАТ

тәғриси

БАКЫ-1979

1

АЗӘРБАЙЧАН ДИЛИ

В Э

ЯНВАР — МАРТ

ДӘБИЙЈАТ ТӘДРИСИ

(Методик мәчмуә)

1979

«Азәрбајчан мәктәби»

№ 1 (101)

журналына әлавә.

МУНДӘРИЧАТ

Ч. Чаббарлының анадан олмасының 80 иллиji

А. Бабаев—Өлмәз сәнәткар 3

Методика вә тәчрүбә

Р. Мустафајева—Мәктәблilәrin B. I. Ленинин hөјат вә фәалиjјети нүмүнәсindә тәрбијә едилмәсindә синифдәнхарич охунун ролу 7

А. Элијев—Партијаның әдәбијјат нағында гәрарларының әjrәдилмәсинә даир 15

З. Абдуллаев—Нәзмин хүсусијјәтләrinә даир газанылмыш биликләrin ифадәli охуя тәтбигинин bә'zi мәсәләләри 22

Н. Эһмәдов—Mурәkkәb чумлә нағында үмуми м'луматын интонасија-м'на тәһлили зәminindә тәdrисinә даир 29

В. Гурбанов—Систематик синтаксис курсунда сөз бирләшмәләrinin тәdrisinә даир 34

Н. Бабаев—Классикләrin hәjатының тәdrisi тәчрүбәsindeñ 42

М. Гасымов—Әдәbiјјat dәrslәrinde шакирdlәrә коммунист тәrbiјәsinin ашыланmasы тәchrubәsindeñ 49

Бәдии эсәrlәrin дили 56

А. Нуријев—«Салур Газаның евинин jaғmalanmasы» боюн дили үzәrinde иш. 56

Нәзәри гејdlәр

А. Ахундов—Азәrbaјchан дилиндә суал чумләlәri 61

А. Пашаев—Ләгәбләr нағында 65

Ф. Чәлилов—Baғlaýчысыз табели mурәkkәb чумләlәr 70

М. Меһдијева—И. A. Kрылов Azәrbaјchан dәrslїklәrinde 75

Дидактик материаллар

Имла мәtnlәri 80

Азәrb. ССР. ЕА. И. Нәсими ad.
ДИЛЧИЛИК-ИСТИХАТУ

Иш жолдашларымыз	
И. Ибадов—Өмүрдән кечен күнлөр	83
Консультасија	
Имланын гијмәтләндирilmәси	87
Ә. Әфәндизадә—Суаллара чаваб	88
Сизин китаб рәфиныз үчүн	
«Бөјүк Вәтән мұнарибәси вә Азәрбајҹан әдәбијаты»	93
«Азәрбајҹан милли әдәби дилинин тәшәккүлү»	94
«Азәрбајҹан дили фразеологијасының әсаслары»	95

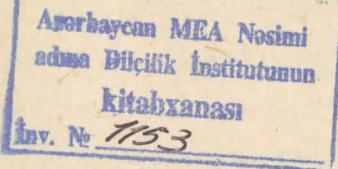
Ч. Чаббарлынын анадан олмасынын 80 иллиji

ӨЛМӘЗ СӘНӘТКАР

Бу һәгигәт, бәлкә чанлы бир хәјал
кими,
Мүгәддәсdir Чаббарлынын сөз
үлвијәти.
Ганад кәрсин үфүгләрә бир гартал
кими,
Халгымызын бөјүк гәлби, бөјүк
сәнәти.
С. Вурғун.

А ЗЭРБАЈЧАН совет әдәбијатынын баниләриндән бири олан Чәфәр Чаббарлы, јарадычылығынын чичәкләндиди бир дөврдә арамыздан кетмәсинә баҳмајараг, халгымыза чох зәнкин вә рәнкарәнк бәдии ирс һәдијүәтимышдир. О, Азәрбајҹан әдәбијатынын Низами, Хагани, Нәсими, Фүзули, М. Ф. Ахундов, Ч. Мәммәдгулузадә, Сабир, С. Вурғун кими нәһәнк шәхсијәтләриндәнdir.

Гафар кишинин јохсул дахмасында дүнјаја көз ачан Чәфәр һәлә кичик јашларындан өз фәрасәти вә габилијәти илә һамынын дигәтини өзүнә чәлб етмиш, ше'рә, әдәбијата бөјүк мараг көстәрмишдир. Өз бөјүк мүәллими вә вурғуну олан Сабирин тә'сири алтында илк ше'рләрини јазараг әдәбијат аләминә атылан Чәфәр тезликлә кениш охучу күтләсисин севимлиси олур. О, илк ше'рләриндән олан «Үстүнә» адлы са-

тирасында Бакы шәһәр думасының үзвләрини шиддәтли тәнгид атәшинә тутурду:

Гласнылар бүтүн начы, наымсы нала бихэбэр.
Алыр пулу кедир жатыр, нэ ингилаб, нэ дэрдэсэр
Учур фэгиirlэрин еви, галыр ёжалы дэрбэдэр,
Бу пис заманда пул да юх. Дум-хэлэл

Гапыб күлүнкүнү көлир учуг команын устуна
hər cəhər

Парлаг исте'дада вэ гуввэтли сэнэткар габиљјётинэ малик олан Чаббарлы рэнкарёнк вэ зиддийётли һәјат һәгигётләрини экс етдирмәк учун драматуркијаны өзүнүн эсас ярадычылыг саһеси сечди.

Нэлэ илк драм эсэрлэриндэ («Вэфалы Сэрийжэ вэ яхуд кэз јашы ичиндэ үүрүү», «Солгун чичэклэр») кечмиш гургуулушун јарамазлыгларыны, пулун, вар-дөвлэтийн инсан ирадэсүү үзэриндэки нөхмранлыгыны реал, чанлы вэ ибрэгтамиз сэхнэлэрлэ ачыб көстэрмишдир.

Дүнжакөрүшү кенишләндикчэ һәјат һәгигәтләрини даһа дәриндән дәрк етмәjә башлајан Ч. Чаббарлы тарихи вә ичтима-сијаси мәмзүнлу «Нәсрәддин шаһ» фачиесини јарадыр. Мөвзусу Иран тарихиндән алышан бу драмда Нәсрәддин ша-һын гәddарлығы, Шәрг деспотизми күчлү сатира атәшине ту-тулмуш, өлкәдә демократик гүввәләрин јаrandығы, ичтима-сијаси мубаризәнин гуввәтләндіji әкс етдирилдишады.

Бүтүн бунлары баһмајараг, Ч. Чаббарлы јалныз 1920-чи илдән соңра, Азәрбајҹанда Совет һакимијјәтинин гәләбәси сајәсингә эсил јарадычылыг јолуна дүшә билди. О, аз муддәт ичәрисиндә бир-бириниң ардыңча истәр ичтимаи мәзмуну, истәрсә дә сәнәткарлыг баһымындан она шәһрәт газандыран «Аjdын», «Огтај Елоғлу» кими пјесләрини јазыр вә һәмин әсәрләр 1922—1923-чу илләрдә бөյүк мувәффәгијјәтлә тамашаја гојулур. Бу пјесләр инди дә театрларымызын репертуарында кениш јер тутмагдадыр.

Социалист реализм үсүлүнән даһа дәриндән нүфуз едән Ч. Чаббарлы 1925-чи илдән үзәрindә чалышдығы «Од кәлини» адлы илк совет тарихи фачиәсини 1928-чи илдә тамамла-јыб тамашаја гојулмасына наил олур. Халгымызын әрәб иш-ғалчыларына гаршы мұбаризәсінә 20 илдән артыг рәһбәр-лик едән Бабәк—Елхан бу пјесин баш гәһрәманыдыр. IX әсрдә әрәб хәлифәләrinи дәһшәтә салан бу јенилмәз халг сәркөрдәсисин образы Ч. Чаббарлының ингилаби романтика

булағында парлајан ән гијмәтли көвхәр кими әдәбијат тарихимиздә көркәмли јерләрдән бирини тутур.

Партияның 1926-чы ил 18 июн тарихи гәтнамәсі әдебијат сағасындеги бир сырға чиди нөгсанлары көстәрмәклө жанаши, язычыларымыза дүзкүн вә сағлам жарадычылыг истиғамәти көстәрди. Ч. Чаббарлы бу гәтнамәден дүзкүн нәтижә чыхарараг социалист реализми принциптерини әлдәрәхбәр түтмушшуду. Мәһз бунун нәтижәсіндә гадын азадлығы проблеминә һәср едилмиш әсәрләр ичәрисинде эн шәрәфли вә көркәмли жер тутан мәшһүр «Севил» пјеси 1928-чи илдә бөйүк мұвәффәгијәттә тамаша жағоулду. Бунуңда да бөйүк драматургун эн мәңсүлдар, эн зәнкин жарадычылыг дөврү башланып.

«Севил» пјеси јалныз Азәрбајҹан гадынларының дејил, мин илләрлә мәһкүм вәзијјәтдә галмыш Шәрг гадынларының азадлыг юлуну бәдии чөһәтдән нурландыран бир әсәр кими өз ичтимаи-сијаси әһәмийјәтини итиurmәмишdir.

Өлкөмиздә социализм гурулушунун мөһкемләнмәси, халг тәсәрүфатының мухтәлиф саһәләрindә элдә едилән чанашумул гәләбәләр Ч. Чаббарлыны вәчдә кәтирир, ону јени-јени, даһа долғун мәзмунлу, һәјатын тәләбләринә чаваб верән сағлам мәфкурәли, бәдии чәһтдән јүксәк сәвијјәли әсәрләр јазмаға руһландырырды.

1920-чи илләрин соңу вә 1930-чу илләрин эввәлләри өлкәмиздә колективләшмә дөврү иди. Бу заман халгымызын газандығы тарихи гәләбәләри гәзәблә гарышлајан истисмар дөврүнүн галыглары — голчомаглар, руһаниләр вә башга дүшмән гүүвәләри кәндә мәһкәмләнмәкә олан колхозлара чидди мұғавимәт көстәрир, тәхрибатчылыг едир, габагчыл ишчиләри өлдүрүр, онлары ләкәләјир, кениш күтлә гарышында нұғуздан салмаға чалышырдылар. Белә бир шәрайтдә исте'дадлы драматург «Алмаз» (1930) вә «Жашар» (1932) драмларыны жаратды. Нәмин пјесләр о дөврдә Азәрбајҹан кәндидә чәрәјән едән ичтимай наиссәләри—колхоз гурулушунун мәһкәмләнмәсини, сусуз, шоран чөлләримизин зәһмәткешләримизин гадир элләри илә құлустана чеврилмәсими, кәndlәримизин Илич лампаларынын ишиғына гәрг олмасыны, дүшмән гүүвәләрин бир синиф кими мәһв олмасыны чох реал, тәбии бојаларла вә бөյүк сәнэткарлыгыла экс етдирир. Ч. Чаббарлының жаратдығы Алмазлар, Жашарлар кетдиңкә артырлар, чохалырлар; назырда онларын јерини јүзләрлә

тирасында Бакы шәһәр думасынын үзвләрини шиддәтли тәңгид атәшинә тутурду:

Гласнылар бүтүн һачы, һамысы һала бихәбәр.
Алыр пулу кедир ятыр, нә ингилаб, нә дәрдәсәр.
Учур фәгиrlәrin еви, галыр әјалы дәрбәдәр,
Бу пис заманда пул да јох, Дум әһли һәр қүн,

һәр сәһәр

Гапыб құлұнқұнү қәлир учуг команын үстүнэ.

Парлаг исте'дада вә ғүввәтли сәнәткар габилијәтинә ма-
лик олан Чаббарлы рәнкарәнк вә зиддијәтли һәјат һәғигәт-
ләрини экс етдирмәк үчүн драматуркијаны өзүнүн әсас жара-
дычылыг саһәси сечди.

Һәлә илк драм әсәрләриндә («Вәфалы Сәријә вә јаҳуд
көз յашы ичиндә құлұш», «Солғун чичәкләр») кечмиш гу-
рулушун жарамазлыгларыны, пулун, вар-дөвләтин инсан ира-
дәси үзәриндәki һөкмранлығыны реал, чанлы вә ибрәтамиз
сәһнеләрлә ачыб қәстәрмешдир.

Дүнжакөрүшү кенишләндикчә һәјат һәғигәтләрини даһа
дәриндән дәрк етмәjә башлајан Ч. Чаббарлы тарихи вә ичтимай-
са-сијаси мәзмунлу «Нәсрәддин шаһ» фачиесини жарадыр.
Мөвзусу Иран тарихиндән алынан бу драмда Нәсрәддин ша-
һын гәddарлығы, Шәрг деспотизми күчлү сатира атәшинә ту-
тулмуш, өлкәдә демократик ғүввәләрин жаандығы, ичтимай-
сијаси мубаризәнин ғүввәтләндүи экс етдирилмишдир.

Бүтүн бунлара баҳмајараг, Ч. Чаббарлы жалныз 1920-чи
илдән соңра, Азәрбајчанда Совет һакимијәтинин гәләбәси
сајәсиндә әсил жарадычылыг жолуна дүшә билди. О, аз мүд-
дәт ичәрисиндә бир-бириниң ардынча истәр ичтимай мәзмұну,
истәрсә дә сәнәткарлыг баҳымындан она шөһрәт газанды-
ран «Айдын», «Огтај Елоғлу» кими пјесләрини јазыр вә һәмин
әсәрләр 1922—1923-чу илләрдә бөјүк мұвәффәгијәтлә тама-
шаја ғојулур. Бу пјесләр инди дә театрларымызын реперту-
арында кениш жер тутмагдадыр.

Сосиалист реализми үсулуна даһа дәриндән нүфуз едән
Ч. Чаббарлы 1925-чи илдән үзәриндә чалышдығы «Од қәли-
ни» адлы илк совет тарихи фачиесини 1928-чи илдә тамамла-
быг тамашаја ғојулмасына наил олур. Халгымызын әрәб иш-
ғалчыларына гарши мубаризәсінә 20 илдән артыг рәhbәр-
лик едән Бабәк—Елхан бу пјесин баш гәhrәманыдыр. IX
әсрдә әрәб хәлифәләрини дәһшәтә салан бу женилмәз халг
сәркәрдәсисин образы Ч. Чаббарлынын ингилаби романтика

булағында парлајан ән гијметли көвһәр кими әдәбијат тари-
химиздә қөркәмли јерләрдән бирини тутур.

Партијамызын 1926-чи ил 18 июн тарихли гәтнамәси
әдәбијат саһәсindәki бир сыра чидди нөгсанлары қәстәр-
мәклә жанаши, жазычыларымыза дүзкүн вә сағлам жарадычы-
лыг истигамәти қәстәрди. Ч. Чаббарлы бу гәтнамәдән дүзкүн
нәтичә чыхарараг социалист реализми принципләрини әлдә
рәhbәр тұтмушду. Мәһз бунун нәтичәсіндә гадын азадлығы
проблеминә һәср едилмиш әсәрләр ичәрисинде ән шәрәфли
вә қөркәмли жер тутан мәшінур «Севил» пјеси 1928-чи илдә
бөјүк мұвәффәгијәтлә тамашаја ғојулду. Бунунла да бөјүк
драматургун ән мәһсүлдар, ән зәнкин жарадычылыг дөврү
башланы.

«Севил» пјеси жалныз Азәрбајчан гадынларынын дејил,
мин илләрә мәһкүм вәзијәтдә галмыш Шәрг гадынларынын
азадлығ жолуны бәдии чәһәтдән нурландыран бир әсәр кими
өз ичтимаи-сијаси әhәмијәтини итирмәмишdir.

Өлкәмиздә социализм гурулушунун мәһкәмләнмәси, халг
тәсәррүфатынын мұхтәлиф саһәләриндә әлдә едилән ҹанан-
шұмұл гәләбәләр Ч. Чаббарлыны вәчдә қәтирир, ону жени-је-
ни, даһа долғун мәзмунлу, һәјатын тәләбләрине ҹаваб верән
сағлам мәфқурәли, бәдии чәһәтдән жүксәк сәвијәли әсәрләр
јазмаға рұhlандырырды.

1920-чи илләрин сону вә 1930-чу илләрин әvvәлләри өлкә-
миздә колективләшмә дөврү иди. Бу заман халгымызын га-
зандығы тарихи гәләбәләри гәзәблә гаршилајан истиスマр
дөврүнүн галыглары — голчомаглар, руһаниләр вә башга
дүшмән ғүвшүләри кәндә мәһкәмләнмәкдә олан колхозлара
чидди мұғавимәт қәстәрир, тәхрибатчылыг едир, ғабагчыл
ишиләри өлдүрүр, онлары ләкәләјир, кениш күтлә гарши-
сында нұғуздан салмаға чалышырдылар. Белә бир шәрайтдә
исте'дадлы драматург «Алмаз» (1930) вә «Жашар» (1932)
драмларыны жаратды. Һәмин пјесләр о дөврдә Азәрбајчан
кәндіндә чәрәјан едән ичтимаи һадисәләри—колхоз гурулу-
шунун мәһкәмләнмәсіні, сусуз, шоран өлләrimизин зә-
мәткешләrimизин гадир әлләри илә күлустана чеврилмәсіні,
кәндләrimизин Илич лампаларынын ишығына гәрг олмасы-
ны, дүшмән ғүвшүләрин бир синиф кими мәһв олмасыны чох
реал, тәбии бојаларла вә бөјүк сәнәткарлығла экс етдирир.
Ч. Чаббарлынын жаратдығы Алмазлар, Жашарлар кетдиқчә
артырлар, өзхалырлар; һазырда онларын жерини жүzlәрлә

Шамамалар, Сүрәйжалар, Гызгајылтар, Сәрдарлар, Сарвалар вә башгалары тутурлар. Ч. Чаббарлының бөյүклюјү дә орасында иди ки, о, 50—55 ил бундан өввәл буқунку хошбәхт һәјатымызы ирәличәдән көрүр, бу фираван дөврүмүзүн даһа тез жаҳынлашмасы учун әлиндән кәләни бир сәнәткар кими әсиркәмири.

Ч. Чаббарлы жаҳшы баша дүшүрдү ки, хошбәхт һәјат өзүнә, тәкбашына ишләмәклә јарана билмәз, өлкәмиздә јашајан халгларын вә милләтләрин достлуғу, гардашлығы вә бирлии Вәтәнимизин даһа гүдрәтли, даһа варлы олмасынын рәһнидир. Бу ишдә Ленин милли сијасәти, партијамызын күндәлик гајғысы совет халгларынын меһрибан бир аиләдә јашамасына тә'минат вермишdir. Партијамызын вә һөкүмәтимизин милли сијасәтини дүзкүн баша дүшән вә ону јүксәк гијмәтләндирән Ч. Чаббарлы халглар достлуғу вә бејнәлмиләлчилек идејаларынын јүксәк бәдии тәрәннүмчүсу олан өлмәз «1905-чи илдә» тарихи драмыны јазды. Тарихән гоншу вә гардаш олан Азәрбајҹан вә ермәни халгынын мүгәддәс һиссләрини дәрин һөрмәтлә гәләмә алан бөյүк вә гүдрәтли драматург өзүндән сонра кәлән јазычылара бу мөвзуда әсәр јазмағын қөзәл нұмунәсini јадикар гојмушшур.

Ч. Чаббарлы јарадычылығында Низами дүһасы, Хагани чәсарәти, Нәсими мубаризлиji, Фүзули лирикасы, М. Ф. Ахундов реализми, Мирзә Чәлил комизми, Сабир сатирасынын вәһдәти өз парлаг эксини тапмышшыр.

Өлмәз сәнәткарымыз бу күн дә бизимлә биркә аддымлајыр, совет адамларыны коммунизмин даһа парлаг вә хошбәхт қәләчәјинә сәсләјир.

Чәфәр! Демә ки, кетди чаванлыг,
Өз доступу динлә бир анылғ,
Сәи jaðda да, сәи гышда да елкәмдә
баһарсам,
Сәи торнағын алтында да, үстүндә дә
варсан.
Фәхр ет, сәни биз кәңч көрүрүк,
догрусу, јаз, гыш,
Алтын сәнә, алтын сәнә, алтын сәнә,
алтын!

С. РУСТАМ.

Методика вә тәчрүбә

МӘКТӘБЛИЛӘРИН В. И. ЛЕНИНИН ҺӘЈАТ ВӘ
ФӘАЛИЈӘТИ НҰМУНӘСИНДӘ ТӘРБИЈӘ ЕДИЛМӘ-
СИНДӘ СИНИФДӘНХАРИЧ ОХУНУН РОЛУ

Рәфиғә МУСТАФАЈЕВА
педагожи елмләр намизәди, Азәрбајҹан ЕТПЕИ-нин
баш елми ишчиси

М ӘКТӘБЛИЛӘРӘ В. И. Ленинин һәјат вә фәалијәтини, нәзәри ирсими, Сов.ИКП сәнәдләрини дәриндән өјрәтмәк мәсәдиш синифдәнхарич охудан кениш истифадә едилир. Узун илләрдән бәри әлдә едилмиш тәчрүбәјә әсасән һазырда Ленин мөвзусунда синифдәнхарич охунун ики системи мөвчүддур:

Биринчиси — шакирдләри В. И. Ленин нағбындакы әсәрләрлә рәһбәрин тәрчүмеји-һалындакы ардычыллығы изләмәклә таныш етмәк. Бураја Ленинин ушаглығы, қәнчлији, ингилаби һәрәкатда илк аддымлары, фәhlә синфинин рәһбәри, Совет һөкүмәтинин башчысы олмасы вә с. нағбындакы китаблар дахилдир.

Иккинчиси — рәһбәр нағбында јазылмыш әсәрләрлә мектәблиләри мөвзулар үзрә таныш етмәк. Бураја «Ленин вә халг», «Ленин вә мүасирлик», «Ленин вә кәңчләр» гәбилиндән олан мөвзулар дахилдир.

Ленин нағбында шакирдләре тарихи-әдәби вә монографик мөвзулар васитәсилә дә билик вермәк мүмкүндүр. Бунунла әлагәдар шакирдләрин диггәт вә марагыны ашағыдағы мөвзулара јөнәлтмәк мәсәдә уйғундур: «Ингилабын илк илләриндә әдәбијатымызда Ленин образы», «30-чу илләрин Азәрбајҹан әдәбијатында В. И. Ленин образы», «Сон он илдәки ше’rimиздә Ленин образынын тәрәннүмү», М. Горки, В. Мајаковски, С. Вурғун, Р.Рза, Б. Ваһабзадә вә бир сыра

мұасир шаир вә јазычыларымызын јарадычылығында Ленин
образы вә с. Лакин бир шеји жадда сахламаг лазымдыр ки
көстәриләнләрин һәр һансы бириндән истифадә едәркән, ша-
кирдләрин јаш вә билик сәвијјәләри, муталиә марағы нәзәре-
алынмалыдыр.

В. И. Ленин нағындақы heч бир китабы садәчә олардың охумагла киғајтәләнмәк олмаз. Бұтүн синиғләрдә синиғдән харич охунмуш әсәрләрдә әкс олунмуш идеялар, тәсвири олунмуш қарастерләр барәдә сөһбәтләр апарылмалы, мұхтәлиф формаларда комментаријалар, музакирәләр кецирил мәлиидир.

Шакирдләри В. И. Ленинин һәјат вә фәалийјәти, әсәрләри, Сов.ИҚП сәнәдләри илә таныш етмәк ишинин мұвәффәгијјәти хејли дәрәчәдә мәһз әдәбијатын сечилмәсиндән асылыдыр. Белә ки, шакирдләрин јаш, билик, марағы нәзәр алынарағ, онлара мұхтәлиф жаңрларда јазылмыш әсәрләр мәсләһәт көрүлмәлидир. Бу заман сәнәдли хатирәләр, публицистика, бәдии нәср, шे'р, елми-күтләви әдәбијат, хүсусида Ленини көрмүш, онунла чијин-чијинә ишләмиш вә бу күрәһбәрин ишини давам етди्रән адамларын тәрчүмеји-налларында, хатирәләриндән кениш истифадә олунмалыдыр. Нәмин мәнбәләр шакирдләрин В. И. Ленин нағында сөјләнмиши фикирләрин мә'насына дәриндән нүфуз етмәләринә көмәк көстәрир.

«Орта мәктәбдә В. И. Ленинин һәјаты, фәалијәти, әсөрләринин вә Сов.ИКП сәнәдләринин өјрәдилмәси» мөвзусунда III Умумиттифаг елми-практик конфрансының гәбул етдији вә ССРИ Маариф Назирлиji коллекијасы тәрәфиндән бәјәнилмиш төвсияләрдә дејилир: «Мәктәблиләри В. И. Ленинин бөյүк образы нымунәсindә тәрбијә етмәк, шакирдләри инсанлығын талејиндә В. И. Ленинин тарихи ролу, Ленин идејаларының һәјата кечирилмәси илә таныш етмәк учун синифдән-харич охудан даһа долгун истифадә етмәк лазымдыр.

Ушаглар, женитмәләр В. И. Ленин, онун силаңдашлары, Коммунист Партиясы, совет халгының тарихи наилијјетләри нағтындақы китабларла кениш шәкилдә таныш едилмәли-дир».¹

¹. «Орта мәктәбдә В. И. Ленинин һәјаты, фәалийјәти, әсәрләри ин вә Сов.ИКП сәнәдләринин өјрәнилмәси» нә һәср едилмиш III Умумиттифаг елми-практик конфрансынын төвсияләри. Кисловодск, 1975.

Мәктәблиләр бөյүйүб синифдән-синфә кечдикчә, оху онларын шәхсијүттөнүүн, мә'нэви идеалларынын формалашмасында даһа бөйүк әһәмијәт кәсб едир.

Сында даға соғылған жаңылар. Назырда Азәрбајҹан мәктәбләrinin IV—X синиф шакирдләri синифдәнхарич оху васитәсилә B. И. Ленинин hәјат вә фәалијјэтини, нәзәри ирсини, Сов.ИКП сәнәdlәrinи, рәhbәr нағгындакы бәдии әсәrlәri, хатирәләri вә с. нечә өjрәниrlәr? Мұшанидәlәr көстәrir ки, Ленин мөвзусу республикамызын габагчыл мәктәбләrinde шакирдләrin оху даирәsinә мөhkәm дахил олмушшур. Охунмуш hәр бир әсәр шакирдләrin rәhbәr нағгындакы биликләrinи даһа да зән-киләшдирир, онларын коммунист тәрбијәsinde мүһум рол ојнајыр. Бу баҳымдан, синифдәнхарич охуја мәgsәdјiлу rәhbәrlik, Ленин мөвзусунда охуian әсәrlәrin учота алын-масы вә тәһили мәктәblilәrin rәhbәr нағгындакы әдәбијја-та даһа дәрин мараг көстәrmәlәrinе сәбәb olur.

IV—VII синиф шакирдләри В. И. Ленинин һәјат вә фәалийтән даир билиү даһа чох рәһбәр һаггында, онун силәнешләр барәдәкى бәдии әсәрләр, хатирәләр васитәсилә әлдә едиrlәр. Бу материалларла танышлыг нә шәкилдә апарылыр? Шакирдләрә бу чохсајлы әдәбијјат нечә төвсүјә единләр?

IV—VII синиф шакирдләри рәһбәрин һәјат вә фәалијәтнә даир әдәбијатла даһа кениш шәкилдә синифдәнхарич оху васитәсилә таныш олурлар. Шакирдләр В. И. Лениниң һәјат вә фәалијәтини даһа дәриндән өјрәтмәјә хидмәт едән бу оху икى шәкилдә апарыла биләр:

а) һәр синифдә рәһбәрүн һәјатының бүтүн дөврләрини әһәтә едән әдәбијатын охунмасы јолу илә;

б) шакирләрин Иличин һәјат вә фәалијјети илә арды-
чылдыгыла таныш едилмәси јолу илә.

Мэктэб тэчрүбэсиндэ бу иш нөвүүн икинчisi даа чох
яајлымышдыр. Нэмийн иш нөвүү шакирлэрийн В. И. Ленинин
хэјат вэ фэалийжти наагындакы мэлуматыны илдэн-илэ, ар-
дычыл шэкилдэ кенишлэндирмэжэ вэ мөхкэмлэндирмэжэ им-
кан верир.

Синифдэнхарич охудан башлыча мэгсэд програм материалыны шакирдлэр даха дэриндэн вэ шүүрлу суртдэ мэнимсэтмэkdэн, онларын дүнжакөрүшүнү кенишлэндирмэkdэн, биликлэрини зэнкинлэшдирмэkdэн ибарэц олдуундан, габагчыл мүэллилмлэр бу охуну програм материалы илэ сых

әлагәләндирмәје сә'ј едирләр.

Тәчрүбә вә мүшәнидәләримиз көстәрир ки, мәктәбләри миздә синифдәнхарич охунун програм материалы илә узлаштырылмасы ики истигамәтдә апарылыр:

1. Эсәри програма дахил едилмиш јазычы һаггында билийн мөһкәмләндирilmәси илә әлагәдар һәмин јазычынын эсәрләринин охунмасы.

2. Шакирдләрин дүнјакәрүшүнү кенишләндирмәк, билийни инкишаф етдирмәк мәгсәдилә әсәри програма дахил едилмәмиш јазычыларын эсәрләринин охунмасы.

Бу иш үсулларынын һәр ики нөвү фајдалы олуб, јеринә вә мәгсәдинә көрә истифадә едилдикдә мүсбәт нәтиҗә верир.

Мәсәлән, IV синифдә Г. Илкин «Һәдијјә» һекајәси әдәбијатдан програм материалы кими өјрәдилир. Бу һекајәдә Азәрбајчанда Совет һакимијәти гурулдуғу илк илләрдә В. И. Ленинин кәңч совет республикасынын инкишафы учун көстәрди гајғыдан, Азәрбајчан зәһмәткешләринин рәһбәрә олан сонсуз мәһәббәтindән бәһс едилир.

Мүәллим һәмин һекајәнин тәдриси илә әлагәдар синифдәнхарич охунун програм материалы илә узлаштырылмасынын һәр ики нөвүндән истифадә едә биләр.

Әсәри IV синифдә тәдрис едилән Г. Илкин В. И. Ленин һаггында силсилә һекајәләрин мүәллифидир. Мүәллим һәмин һекајәләри синифдәнхарич оху учун мәсләһәт көрүб, синифдәнхарич охунун јохланмасы мәшгәләсindә даһа чох мөвзусу синифдә өјрәдилән әсәрлә сәсләшән, орада тәсвири едилән надисәләре уйғун кәлән «Зәнбил» һекајәсини музакирә етмәлидир.

Республикамызын бир чох габагчыл мүәллимләри һәмин мәшгәләjә әvvәlчәdәn кениш һазырлыг көрүр, һекајәләрин охусуна вә синифдәнхарич охунун јохланмасы мәшгәләсindән кечирилмәsinә програм материалы өјрәдilmәzдәn әvvәl папил олурлар. Бу заман шакирдләрин фәаллығына, онларын тәклиф олунан һекајәләrdәn башга, јаш вә билик сәвиijjәlәri-нә уйғун олан даһа бир сырға фајдалы ишләр көрмәләrinә чалышыrlar. («Онлар Ленини көрмүшләр» фотостендinин һазырланмасы, Ленин орденли әмәк адамлары илә көрушләр кечирилмәsi вә c.).

Бакыдакы 240 нөмрәли мәктәбин әдәбијат мүәллими Ш. Мәммәдова Ленин мөвзусунда синифдәнхарич охунун јохланмасы мәшгәләsindәn кечирилмәsi учун илин әvvәlinдәn

план тутур, мәктәб, рајон вә шәһәр китъбханалары илә әлагә сахлајыр, шакирдләrin төвсijә олунан әсәрләрлә тә'mин олунмасына сә'ј едир. Синифдә вә китабханада IV синиф шакирдләри учун Ленин мөвзусунда охунмасы мәсләhәt көрүлән әсәрләrin сијаһысы асылыр. Бу сијаһы тәхминән ашадықакы әсәрләри әнатә едир:

Г. Илкин, «Һәдијјә», «Кәнчлик», Бакы, 1968;

J. Mar, «Ленинин гонаглары», Азәрнәшр, Бакы, 1966;

A. Твардовски, «Ленин вә печгајыран», «Кәнчлик», Бакы, 1968;

Ә. Мәммәдханлы, «Гаралмаз құнәш» һекајәси, «Бөյүк Ленинә» китабындан, Азәрнәшр, Бакы, 1969, сәh. 57—67.

Мир Чәлал, «Илк һәдијјә» һекајәси, «Бөйүк Ленинә» китабындан, Азәрнәшр, Бакы, 1969, сәh. 49—57;

А. Власов, А. Младик, «Мандат», Азәрнәшр, Бакы, 1966;

В. Бонч-Брујевич, «Бизим Илич», Ушагкәнчнәшр, Бакы, 1957.

Мүәллим Ш. Мәммәдова шакирдләрин һамысынын һәмин әсәрләри әлдә етмәләrin, охујуб мәнимсәмәләrin ардычыл нәзарәт едир вә бу мәгсәdlә мұвағиғ мәшгәләләр кечирир. Мәсәләn, o, «Һәдијјә» (Г. Илкин) китабы үзrә мәшгәләни апармаға башламаздан әvvәl, шакирдләр мәктәbin коридорундакы В. И. Ленин бүстүнүн өнүнә тәzә чичәкләр гојдурур. Соңra синифдә В. И. Ленинин бөյүк портретини вә шакирдләrin өзләrinin һазырладыглары «Онлар Ленини көрмүшләр» фотостенди асдырыр. Бундан әlavә, Ленин мөвзусунда охунмасы мәсләhәt көрүлмүш әсәрләrdәn дүзәлдилмиш витрин, һәмчинин «Һәдијјә» китабында «Зәнбил», «Фотограф» вә «Һәдијјә» һекајәlәrinin сүжети әсасында шакирдләrin чәкдикләri иллүстрасијалары да синифдә нұмајиš етдирир. Мүәллим гејд олунан тәдбирләrdә фәал, иштирак етмиш, иллүстрасијалар, фотостенд, витрин һазырламыш шакирдләrin адларыны хүсуси гејд едир, соңra исә охунмуш һекајәlәr үзrә суаллар верәrәk, шакирдләrin китабдакы әсәрләrdәn нечә бәhrәlәndiklәrinи јохлајыр. Бундан соңra, мүәллим «Зәнбил» һекајәsi үзәrinde дајаныр вә ашағыдақы мәммәнда мұсаһибә апарыр:

М. — һекајәdә тәсвири олунан надисәләr nә vaхt баш вермишdir?

Ш. — «Зәнбил» һекајәsindәki һадисәlәr 1919-чу илин баһарында олмушdур.

М. — Хәлил Мирзә ким иди вә В. И. Ленинин көрүшүнэ нә мәгсәдлә кетмиши?

Ш. — Хәлил Мирзә көһиң Бакы фәһләси иди. Азәрбајчанда һөкм сүрән мусават һөкүмәтини девирмәк учун Бакы фәһләләри үсјан етмәјә һазырлашырдылар. Бу ишдә онлара көмәк етмәк учун бакылылар В. И. Ленинә мурачиәт етмиш вә һәмин мәгсәдлә дә Хәлил Мирзәни Москваја көндәрмишиләр.

М. — Хәлил Мирзә Москваја һансы јолларла кедирди?

Ш. — Хәлил Мирзә әзвәлчә Һәштәрхана, Совет Русијасына кизли јолларла јаначаг апаран балыгчы кәмисинде, сонара гатарла Москваја В. И. Ленинин көрүшүнэ кетмиши.

М. — Хәлил Мирзәни В. И. Ленин учун апардығы зәнбидлә нә варды?

Ш. — Бакылылар билирдиләр ки, Русијада ачлыгдыр. Одур ки, онлар Ленин учун кәрә јағы вә балыг күрүсу көндәрмишиләр.

М. — Ленинин сәһәр јемәји нәләрдән ибарәт иди? Јазычы буны нечә тәсвир едир?

Ш. — Јазычы В. И. Ленинин сәһәр јемәјини белә тәсвир едир: «Ағөнлүккү бир гадын, әлиндә сини... Иличин кабинетинә тәрәф јөнәлди. Сининин ичиндә бир стәкан ачыг рәнкли чај, јанында исә бир тикә гара чөрәк гојулмушду. Кичик бир тикә. Овучун ичиндән дә кичик».¹

М. — Сизчә, һәмин гытлыға сәбәб нә иди?

Ш. — Аффардијачылар кәңч советләр өлкәсүнә бөјүк зәрәр вурмушдулар, тахын чатышмырды, әрзаг чох аз иди. Бу да өлкәдә гытлыға сәбәб олмушду.

М. — Владимир Илич Хәлил Мирзәни нечә гарышлады?

Ш. — Владимир Илич Бакыдан кәлмиш гонағы чох меңрибанлыгla гарышлады. Һәтта өзүнүң сәһәр јемәјини дә онун гарышына гојду.

М. — Хәлил Мирзәниң кәлишинин сәбәбини билдикдән сонара В. И. Ленин нә деди?

Ш. — Ленин Бакы фәһләләриниң чох дүзкүн һәрәкәт етдикләрини сөjlәди вә деди ки, биз онларын гәләбәси учун һәр чүр көмәк едәчәјик. Бакы ингилабы учун һеч бир шеji әсир-кәмәjәchәjик.

¹ Г. Илкин, «Һәдијјә», «Кәнчлик», Бакы, 1968, сәh. 34.

М. — Хәлил Мирзәниң кәтиридији һәдијјәни Ленин нә етди?

Ш. — Бакыдан көндәриләп һәдијјәни В. И. Ленин ушаг евиндә тәрбијә олунан ушаглара көндәрди.

Әсәрин мәзмунунун там мәнимсәнилдијини јегин етди-дән сонара, мүәллим һәмин дөврүн һадисәләри, Бакы фәһләләринин гәһрәман мубаризәси, Совет Русијасыны чох чәтин шә-раитдә јаначагла тә'мин етмәләри, В. И. Ленинин Азәрбај-чан зәһмәткешләrinin азадлыг угрunda мубаризәsinә рәh-бәрлик етмәси мәсәләләри үзәриндә дајанды. «Онлар Ленини көрмүшләр» фотостендиндәki гочаман большевикләr һаггын-да мә'lumat верди.

Мүәллим Ш. Мәммәдова бу мәшfәләni програм материяның тәдрисиндән әзвәл тәшкىл етмиши. Онун һаглы e'тираф етди кими, Ленин мөвзусу чох мә'ул, һәм дә мүрәkkәб мөвзудур. Тәкчә програм материалы илә шакирдләrә бу барәдә кениш мә'lumat вермәк мүмкүн олмур. Одур ки, синифдә өјрәдиләчәк мөвзудан әзвәл шакирдләrin синифдән-харич мүхтәлиф тәдбирләrdә иштирак етмәләrin ehtiјаç dujuлur. Анчаг бу мөвзуда синифдәнхарич бир сырьа тәдбирләr һәjата кечирildikdәn сонара, синифдә өјрәdilәn билиk дәrin вә кениш мәзмунлу олур, һәмчинин узун мүddәt јаддан чыхмыр.

Бизчә, һәр бир мүәллим (Ш. Мәммәдова кими) синиф-дәнхарич тәдбирләr vasitәsilә шакирдләrә кениш мә'lumat verse, соңralar (jә'ni синифdә G. Илкинин «Һәдијјә» һека-јесинин тәдриси заманы) В. И. Ленинин даим ушаглaryн гајфысына галдығы, Азәрбајчан зәһмәткешләrinә бөјүк көмәк көстәрдији вә бу мөвзуда гочаман большевикләrin хати-рәlәri барәдә тәkrar сөhбәt ачмаға ehtiјaç dujuлmaz, белә-лиklә, вахта гәнаэт едиләr вә әсәрдәki дикәr мәсәlәlәr даһа кениш шәрh олунар.

Бир сырьа мүәллимләrimiz шакирдләrә В. И. Ленинин һәjаты вә онун республикамызын ады илә бағлы олан фәэ-лиjети барәdә даһа кениш мә'lumat вермәk, jaрадычылығы синифdә өјrәdilmәjәn jazyчыларын әsәrlәri илә dә mәktәb-lijilәri tanыш етмәk мәgсәdiлә Lенин мөvzusunda jazan bashga jazyчыларын әsәrlәrinи dә oхутduрур, tәhiliл вә мү-закирә eidlәr. Bu заман jenә dә әsас мәgсәd program materialsы vasitәsilә verilәchәk biliyin daһa dәrindeñ mәnim-сәnilmәsi olur.

Мәсәлән, Бакыдақы 9 нөмрәли мәктәбин әдәбијат мүәллими З. Гуламәлиева Ленин мөвзусунда синифдәнхарич оху мәшғәләсіндә Мир Чәлалың «Илк һәдијјә» һекајәсими музакирә вә тәһил едир. Шакирдләр һәмин һекајә vasitәсилә өјәрәнирләр ки, яничә Совет һакимијәти гурулмуш кәңч Азәрбајчан республикасындан VIII Советләр гурултајына кедән нұмајәндәләр арасында Губа зәһмәткешләринин нұмајәндәси Гасым да вар иди. О, губалыларың һәдијјәсими— бир жешик Губа алмасыны да рәһбәрә совгат апармышды.

Рәһбәр Гасымы чох сәмими гарышыламыш, яничә азадлыға чыхыш Азәрбајчан зәһмәткешләринин вәзијәти илә марагланмышды. Мүәллим, хүсусен Иличә Гасым арасындағы соһбәти шакирдләрин нәзәринә даһа габарыг шәкиләттәрмаг мәгсәди илә ашағыдақы парчаны тәкrap охутдуруп:

— «Владимир Ильич, кәндилләр мәнә хәнишлә тапшырыблар ки, онларын сәмими саламыны сизә јетиirim.

— Кәндилләрин јашајышы нечәдир, торпаг алыблармы?

— Бәли, алыблар. Совет һәкумәтиндән чох разыдырлар. Торпаг пајламаға башламышыг. Кәндилләр өзләри мулкәттар торпагларыны алыб, өз араларында бөлүшдүрүрләр.

— Бу, чох јахшыдыр! Биз мүәлман кәндилләринә өз дүшмәнләриңи таныда билмишиксә, бүтүн Шәрги аյылда биләчәйк!¹

Мүәллим шакирдләрә изаһ едир ки, В. И. Ленин Азәрбајчанла даим марагланыр, ону Шәргин гапысында нұмунә-ки, Азәрбајчан бүтүн Шәрг үчүн ән јашы нұмунә олачагдырыр ки, В. И. Ленин даим ушагларын гајғысына галырды. Хүсусен Совет һакимијәтинин илк илләринде әрзаг чәһәтдән корлуг чәкән зәһмәткеш балаларынын вәзијәти В. И. Ленини нараһат едирди. О һәр vasitә илә олурса-олсун, хәстә, ятим ушаглары јемәк вә палтарла тә'мин етмәji тәләб едир, өзу дә бу ишдә јахындан иштирак едирди. «Илк һәдијјә» һекајәсіндә Мир Чәлал бу мәсәләjә тохуммуш, рәһбәринг ушаглар көстәрдији гајғыдан бәhc етмишdir. Һәмин һекајәдәки бир факт да шакирдләр үчүн айынлашдырылмалыдыр: әсәрдә

¹. Мир Чәлал, «Илк һәдијјә» һекајәси, «Бөյүк Ленин» китабындан, Азәрнәшр, Бакы, 1969, сәh. 51—52.

В. И. Ленинин Губа жап машины қондәрилмәсіндән дә бәhc едилир. Мүәллим шакирдләрә сөjlәјир ки, һекајәдә һагында данышылан жап машины Губа 1921-чи илин әvvәлләрinden қондәрилмишdir. 1921-чи илин 22 апрелиндә, В. И. Ленинин анадан олмасынын 51-чи илдөнүмү құнұндә һәмин жап машинында республикамызда илк дәфә рајон гәзети жап олунмушdur. Гәзетин илк ады «Эхбар» («Хәберләр») иди. Һазырда һәмин гәзет «Шәфәг» ады илә чыхыр вә Губа зәһмәткешләринин коммунист тәрбијәсіндә мүһум рол ојнајыр. 50 илдән дә чох мүддәтдә В. И. Ленин адына мәтбәәдә Губа рајон гәзетинин нәшринде истифадә едилен В. И. Ленинин һәдијјәси — 5274 нөмрәли «Универсал» маркалы жап машины назырда В. И. Ленин Мәркәзи музейинин Бакы филиалында гијмәтли јадикар кими сахланылыры.

Бу синифдәнхарич оху мәшғәләси һәм шакирдләри В. И. Ленин һагында әсәр јазмыш даһа бир јазычынын — Мир Чәлал Пашаевин јарадычылығы илә, һәм дә онлары В. И. Ленинин фәалијјәти, республикамызын һәјаты илә бағылай хејли әлавә материалла таныш едир.

Һәр ики истигамәтдә апарылан синифдәнхарич оху мәшғәләләри программатикалынын даһа дәриндән мәнимсәнилмәсінә хидмәт едир. Сонракалар программатикалы тәдрис едиләркән, бу мөвзуда синифдәнхарич иш апарылмасынын нә гәдәр әһәмијәтли олдуғу бир даһа аждын олур. Шакирдләр дәрсдә бөjүк фәалллыг көстәрир, өjрәдилән материалы даһа дәриндән, даһа шүурлу мәнимсәјирләр.

ПАРТИЈАНЫН ӘДӘБИЈАТ ҺАГГЫНДА ГӘРАРЛАРЫНЫН ӨЈРӘДИЛМӘСИНӘ ДАИР

Ақиғ ӘЛИЈЕВ

В. И. Ленин адына АПИ-нин мүәллими

Орта мәктәбдә совет әдәбијатынын тәдрисинде Сов. ИКП МК-нын әдәбијјат вә инчәсәнәтә даир «Партијанын бәдии әдәбијјат саһесіндә сијасети һаггында» (1925), «Әдәби-бәдии тәшкілатларын јенидән гурулмасы» (1932), Сов. ИКП МК-нын «Звезда» вә «Ленинград» журнallары һаггын-